

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА»**

ГАРЬКАВЧЕНКО КАТЕРИНА ГЕННАДІЇВНА

УДК 327:325(292.2)"19/20"(043.3)

**ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПОДІЛ СВІТУ
В 90-Х РР. XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: БОРОТЬБА ЗА АРКТИКУ**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Старобільськ – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, доцент
Набока Олександр Вікторович,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
завідувач кафедри історії України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Священко Зінаїда Василівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання.

кандидат історичних наук, доцент
Підберезних Інна Євгенівна,
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили
доцент кафедри всесвітньої історії

Захист відбудеться «02» березня 2018 р. о 12.00 годині на виїзному засіданні спеціалізованої вченої ради К 29.053.06 ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: 93009, Луганська обл., м. Рубіжне, вул. Будівельників, 30 В, конференц-зала.

Із дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1).

Автореферат розісланий «30» січня 2018 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. О. Вовк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розвиток міжнародних відносин на початку ХХІ ст., серед іншого, характеризується зростанням економічного та військово-політичного суперництва провідних держав світу в арктичному регіоні. Це обумовлено тим, що у зв'язку з глобальним потеплінням та динамічним таненням арктичної криги, з'явилися можливості для масштабного видобутку вуглецевих ресурсів, а також розвитку стратегічно важливих морських шляхів.

Зростання залежності світової економіки від енергоресурсів і, у першу чергу, від нафти та природного газу змушує військово-політичне керівництво ряду країн, серед яких Данія, Канада, Китай, Норвегія, Росія, США, вдатися до активної розробки нових стратегій просування своїх національних інтересів в зоні Арктики. Задля реалізації зазначеного завдання було задіяно всі ключові сфери зовнішньополітичного регулювання: від наукових досліджень і мирного освоєння арктичних морів до широкомасштабних військових заходів у районах Північного Льодовитого океану.

Питання визначення власності енергоресурсів арктичного регіону, які, за попередніми розрахунками експертів, складають до 25 % усіх нерозвіданих запасів нафти та газу у світі, для провідних північних країн стали першочерговими, що, у свою чергу, підвищило ймовірність конфлікту інтересів між ними й виникнення кризових міжнародних ситуацій в Арктиці.

Саме тому аналіз і прогнози розвитку подій навколо визначення міжнародного правового режиму Арктики набувають все більшого й більшого значення.

Не може стояти осторонь порушеного питання й Україна, яка, урахувавши відносно бідність її власної сировинної бази, повинна сьогодні пильно стежити за можливими змінами на світовому ринку енергоносіїв як у найближчій, так і в найвіддаленішій перспективах.

Варто також зазначити, що вказана проблематика не знайшла належного висвітлення в науковій літературі, незважаючи на свою значущість. Отже, враховуючи все вищевикладене, можна говорити про актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної програми Науково-дослідного центру імені В. М. Бейліса «Схід-Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємостосунків» (державна реєстрація № 0103U003602). Робота відображає один із головних напрямків діяльності кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин і є одним із пріоритетних напрямків науково-дослідної роботи Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Об'єкт дослідження – міжнародні відносини 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. в арктичному регіоні.

Предмет дослідження – сукупність зовнішньополітичних програм, дипломатичних і військових заходів щодо їх реалізації, а також кроків із розвитку мирного співробітництва в арктичному регіоні, зроблених урядами Данії, Канади, Китаю, Норвегії, Росії та США, як головними учасниками процесу територіально-політичного поділу Арктики в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. Усе це в цілому складає зміст процесу визначення територіально-політичної приналежності арктичних територій.

Мета дослідження – на основі аналізу джерел, враховуючи результати вивчення проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії, дослідити процес створення комплексної об'єктивної реконструкції фактичного змісту та міжнародно-політичного значення міжнародних протиріч в Арктиці протягом досліджуваного періоду.

Для досягнення поставленої мети передбачено такі **завдання**:

1. Проаналізувати джерельну базу та історіографію дослідження;
2. Дослідити міжнародно-політичне та економічне значення Арктики в сучасних міжнародних відносинах і в найближчій перспективі;

3. Проаналізувати зміст зовнішньополітичних програм США, Канади, Росії, Данії, Норвегії та Китаю щодо реалізації їх інтересів в Арктиці, а також найважливіші кроки з практичної реалізації цих програм;

4. Оцінити перспективи розвитку міжнародного співробітництва в регіоні у зв'язку з необхідністю вирішення існуючих проблем транскордонного порядку;

5. Визначити конструктивний потенціал міжнародного арктичного співробітництва на фоні загострення територіальних спорів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1996 по 2015 рр.

Нижньою хронологічною межею обрано 1996 р., коли було створено міждержавну організацію Арктична рада, до якої ввійшли провідні полярні держави. Цей міжнародний орган мав забезпечувати реалізацію спільних програм щодо соціально-економічного освоєння арктичного регіону, використання і розвитку північних морських шляхів, збереження навколишнього середовища та підвищення соціальних стандартів життя місцевого населення. Створення Арктичної ради стало важливим кроком на шляху до встановлення нового регіонального порядку в Арктиці, як частини глобальної системи, формування якої почало відбуватися після завершення «холодної війни».

Верхньою хронологічною межею обрано 2015 р., коли США взяли на себе головування в Арктичній раді. Це дозволило Вашингтону отримати допоміжні можливості для того, щоб закріпити в Арктиці вигідний йому регіональний порядок, заснований на спільному використанні арктичних надр, вільної комерції та судноплавстві.

Територіальні межі дослідження. Події, які досліджувалися, відбувалися на території арктичного регіону. Також було розглянуто політичні процеси, що проходили в США, Канаді, Росії, Данії, Норвегії та Китаю.

Методологічну основу роботи складають загальнонаукові принципи багатофакторності, детермінізму, історизму, конкретності, об'єктивності, системності та цілісності. Події розглядаються в їх взаємозв'язку та в сукупності виявлених історичних фактів. Основними структуроутворюючими принципами дослідження є використання методів аналізу і синтезу, дедукції та індукції, узагальнення, поєднання історичного і логічного аналізів, методів емпіричних досліджень: аналіз документів, використання історико-порівняльного, проблемно-хронологічного та системного методів.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному вивченні міжнародних відносин у Арктиці та політики США, Росії, Канади, Норвегії, Данії та Китаю в цьому регіоні у 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Уперше:

– комплексно розглянуто зміст міжнародного суперництва щодо визначення обґрунтованості територіальних претензій США, Канади, Росії, Данії, Норвегії та Китаю в Арктиці в 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Удосконалено:

– періодизацію історії міжнародних відносин в Арктиці в 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Набули подальшого розвитку:

– висновки про те, що Арктика в досліджуваній період стала регіоном, де провідні держави намагаються впроваджувати різні геополітичні стратегії. З одного боку, США виступає за ліквідацію будь-яких перепон для вільної комерції та судноплавства; з іншого – Росія намагається реалізувати сценарій, за яким полярна зона розділяється на стійкі «зони впливу».

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування його положень у роботі державних структур, які відповідають за реалізацію зовнішньополітичного курсу України. Фактичний матеріал та висновки, викладені в дисертації, можуть бути використані дослідниками історії міжнародних відносин в арктичному регіоні та під час підготовки курсів і спецкурсів з історії міжнародних відносин новітнього часу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, викладені в дисертації, обговорювалися на засіданнях кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Результати вивчення проблеми також були викладені автором у формі доповіді на міжнародних та всеукраїнських конференціях: студентському науковому форумі «Україна и ОБСЕ: Развитие демократических институтов и общества свободы» (Луганськ, березень 2013 р.); III Міжнародному молодіжному форумі «Глобалізаційні виклики і багатостороння дипломатія» (Київ, березень 2015 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (Київ, квітень 2016 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, із них 174 сторінки – основний текст. Список використаних джерел міститься на 22 сторінках і складає 207 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні рамки, простежено зв'язок із науковими програмами, планами, темами, з'ясовано наукову новизну дисертації та її практичне значення, наведено відомості про апробацію результатів роботи.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» проаналізовано вітчизняну та закордонну історіографію проблеми, окреслено методологічне підґрунтя дисертації. Розділ складається з трьох підрозділів: 1.1. *Джерельна база дослідження*; 1.2. *Аналіз історіографії*; 1.3. *Методологічні засади дослідження*.

Джерельну базу дослідження складають опубліковані матеріали, які можна умовно розділити на три групи: офіційні документи, статті, надруковані в тогочасних періодичних виданнях, наукові праці та аналітичні доповіді учасників досліджуваних подій.

Найважливіші документальні матеріали значною мірою сприяють вивченню обставин ескалації суперництва щодо контролю над арктичними територіями в досліджуваній період, а також дозволяють скласти враження про основи регіональної співпраці.

Першу групу джерел становлять опубліковані документальні матеріали офіційного характеру. У розпорядженні дослідників є численні міжнародні правові акти: конвенції, декларації, резолюції та інші документи, в яких визначено статус арктичного регіону; викладені основні положення використання північних морських шляхів та права проходу через них комерційних і військових кораблів, механізми вирішення суперечок. Серед головних міжнародних нормативно-правових актів можна виділити такі: «Декларация об учреждении Арктического совета. Оттава, Канада, 19 сентября 1996»¹, «Конвенция ООН по морскому праву, Монтего-Бей, 10 декабря 1982»², «Agreement on Enhancing International Arctic Scientific Cooperation, 2017»³. Ці документи є юридичною основою арктичного міжнародного порядку, окремі елементи якого почали оформлюватися ще у 80-х рр. ХХ ст.

Значну роль у процесі визначення міжнародно-правового статусу Арктики відіграють «Нуукська декларація 2001 р.»⁴ та «Томсьоська декларація, 2009 р.»⁵, підписані

¹ Декларация об учреждении Арктического Совета. Оттава, Канада, 19 сентября 1996. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://arctic-council.npolar.no/> (дата обращения: 11.11.2014).

² Конвенция ООН по морскому праву, Монтего-Бей, 10 декабря 1982 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/lawsea.shtml (дата обращения: 12.02.2015).

³ Agreement on Enhancing International Arctic Scientific Cooperation (signed 2017) [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.arctic-council.org/index.php/ru/our-work/agreements> (access date: 17.10.2015).

⁴ Нуукская декларация об окружающей среде и развитии в Арктике [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.ecolife.org.ua/laws/inter/1993/04.php> (дата обращения: 12.02.2015).

членами Арктичної ради, в яких визначені основні напрямки здійснення співробітництва, координації й взаємодії арктичних держав, зазначена активна участь корінних народів Півночі й інших жителів Арктики в процесі вирішення загальноарктичних питань; установлена система контролю і координації за виконанням екологічних програм, поширення інформації та заохочення освітніх ініціатив із питань, пов'язаних із Арктикою.

Важливу роль у процесі формування уявлень про арктичну політику провідних держав, зокрема США, Росії, Канади, Норвегії та Данії, відіграли офіційні документи, підготовлені в різні роки урядами цих країн. Це переважно документальні матеріали, де висвітлюється стратегія дій у полярній зоні, мета та завдання арктичної політики, перспективи економічного освоєння цього регіону.

Якщо говорити про офіційні документи американської зовнішньої політики, то найбільш корисними виявилися: «National Security Decision Memorandum 144. December 22, 1971»⁶, «United States Policy on the Arctic and Antarctic Regions. Presidential decision directive NSC-26. – June 9, 1994»⁷, «National strategy for the Arctic region. May 2013»⁸, «One Arctic: Shared Opportunities, Challenges & Responsibilities»⁹, «The United States Navy Arctic Roadmap (2014 – 2030)»¹⁰, «Implementation Plan for The National Strategy for the Arctic Region. January 2014»¹¹. Цей пласт документальних матеріалів, до якого належать як документи, підготовлені центральними владними органами, зокрема Державним Департаментом США, так і окремими міністерствами, наприклад, оборонним та військово-морським. Ці джерела дозволяють простежити еволюцію підходів Білого Дому до вирішення головних арктичних проблем, які вважаються актуальними: збільшення військової та військово-морської присутності, дипломатична активність, міжнародне співробітництво, економічне освоєння, захист арктичного довкілля та поліпшення соціальних стандартів життя для місцевого населення.

До цієї ж групи джерел можна віднести й опубліковані матеріали Конгресу, у яких розкривається процес вироблення основ арктичної політики США американськими парламентаріями. Зокрема, у процесі дослідження було використано матеріали дебатів спеціальної комісії Сенату з приводу основ полярної стратегії, які відбулись у місті Анкорідж 20 серпня 2009 р. Пізніше вони були опубліковані під загальною назвою «Strategic importance of the Arctic in U.S. policy»¹².

Що ж стосується офіційних документів російської арктичної політики, то найкориснішими виявилися такі: Закон РФ «О реформировании системы государственной поддержки районов Севера»¹³, «Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 года»¹⁴, «Об основах государственного регулирования социально-экономического

⁵ Tromsø Declaration (2009) [Electronic resource] / Mode of access: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/91> (access date: 17.06.2014).

⁶ National Security Decision Memorandum 144. December 22, 1971 [Electronic resource] – Mode of access: <https://fas.org/irp/offdocs/nsdm-nixon/nsdm-144.pdf> (access date: 17.01.2016).

⁷ United States Policy on the Arctic and Antarctic Regions. Presidential decision directive NSC-26. – June 9, 1994.

⁸ National strategy for the Arctic region. May. 2013. – 13 p.

⁹ One Arctic: Shared Opportunities, Challenges & Responsibilities. [Electronic resource] / Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/en/about-us/arctic-council/u-s-chairmanship/> (access date: 17.01.2016).

¹⁰ The United States Navy Arctic Roadmap (2014 – 2030). – W. : 2014. – 47 p.

¹¹ Implementation Plan for The National Strategy for the Arctic Region. January 2014 [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.virginia.edu/colp/pdf/national-strategy-arctic-region.pdf> (access date: 24.01.2016).

¹² Strategic importance of the Arctic in U.S. policy. Hearing before a subcommittee of the Committee on appropriations United States Senate One hundred eleventh Congress. First session. Special hearing. – August 20, 2009. Anchorage // W. : U.S. Government Printing Office, 2010. – 2014 p.

¹³ О реформировании системы государственной поддержки районов Севера [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102050948&rdk=&backlink=1> (дата обращения: 17.05.2016).

¹⁴ Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://kremlin.ru/supplement/1800> (дата обращения: 17.05.2016).

развития Севера Российской Федерации»¹⁵, урядова постанова «О проекте федерального закона «Об арктической зоне Российской Федерации»¹⁶. Ці нормативно-правові акти визначають юридичні основи для господарчої діяльності в арктичній зоні РФ, стратегію її економічного розвитку, закріплюють особливий статус Арктики. Також в окремих матеріалах представлені плани посилення військово-морської присутності у регіоні, порядок використання північного морського шляху в комерційних та військових цілях.

Арктичну стратегію Канади, Норвегії та Данії дозволяють розкрити такі джерела офіційного характеру, як: «Canada's Northern Strategy. Our North, Our Heritage, Our Future»¹⁷, «Canada's Extended Continental Shelf Program»¹⁸, «Denmark's Strategy for the Arctic»¹⁹, «Norway's Strategy - New Building Blocks in the North»²⁰.

Окремо слід згадати про міжнародні договори та угоди, що регулюють процес співробітництва між окремими країнами в полярній зоні. Зокрема, американсько-канадські відносини в Арктиці протягом досліджуваного періоду дозволяє детально розглянути «Canada and United States of America Agreement on arctic cooperation. Signed at Ottawa on 11 January 1988»²¹.

Другу групу джерел складають матеріали преси. Своєрідними платформами для обговорення досліджуваних проблем стали такі відомі російські видання, як «Ведомости»²², «Нефть России»²³, «Голос Арктики»²⁴, «Зарубежное военное обозрение»²⁵ та ін. Корисні матеріали в перекладі російською мовою зібрані на інтернет-порталі «Newsru»²⁶.

Серед західних періодичних видань особливу цінність мали: «BBC News»²⁷, «The Globe and mail»²⁸, «The Economist»²⁹, «The New York Times»³⁰, «Ottawa Citizen»³¹, «Spiegel»³², «The Toronto Star»³³ тощо.

¹⁵ Федеральный закон от 19.06.1996 № 78-ФЗ (ред. от 02.01.2000) «Об основах государственного регулирования социально - экономического развития Севера Российской Федерации». [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_12023/ (дата обращения: 17.05.2016).

¹⁶ Постановление «О проекте федерального закона “Об арктической зоне Российской Федерации» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://council.gov.ru/activity/documents/4335/> (дата обращения: 11.02.2014).

¹⁷ Canada's Northern Strategy. Our North, Our Heritage, Our Future [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies> (access date: 13.11.2014).

¹⁸ Canada's Extended Continental Shelf Program [Electronic resource] – Mode of access: http://publications.gc.ca/collections/collection_2016/rncan-nrcan/M78-4-4-2016-eng.pdf (access date: 22.11.2015).

¹⁹ Denmark's Strategy for the Arctic [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies> (access date: 13.11.2014).

²⁰ Norway's Strategy - New Building Blocks in the North [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies> (access date: 13.11.2014).

²¹ Canada and United States of America Agreement on arctic cooperation. Signed at Ottawa on 11 January 1988 // United Nations – Treaty Series, 1995. – P. 60–62.

²² Кашин В. Арктическая кладовая / В. Кашин // Ведомости. – 25.07.2008. – С. 6.

²³ Марков Н. Кто освоит Арктику? / Н. Марков // Нефть России. – 2007. – № 9. – С. 28–31.

²⁴ Власов Н. Арктический совет: цели и задачи / Н. Власов // Голос Арктики. – 1996. – №10. – С. 5.

²⁵ Баранник, А. Арктика как важный геостратегический регион столкновения национальных интересов ведущих зарубежных стран / А. Баранник, И. Вознюк // Зарубежное военное обозрение. – 2009. – № 1. – С. 113–116.

²⁶ Лёд Арктики растает к сентябрю 2079 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/23dec2002/arctic.html> (дата обращения: 18.10.2014).

²⁷ Ghattas K. Arctic Council: John Kerry steps into Arctic diplomacy / K. Ghattas // BBC News, Sweden. – 2013. – May, 14. – P. 5.

²⁸ Koring P. Arctic treaty leaves much undecided / P. Koring // The Globe and mail. – 2011. – May 11. – P. 4.

²⁹ Outsiders in the Arctic: The roar of ice cracking // The Economist. – 2012. – February, 2. – P. 3.

³⁰ Shanker T. Pentagon Releases Strategy for Arctic / T. Shanker // The New York Times. – 2014. – February, 14. – P. 11.

Надруковані в цих виданнях матеріали дозволяють простежити головні напрямки арктичної стратегії провідних полярних держав, розглянути існуючі в російському та західному суспільстві думки щодо реалізації політики на Півночі. Деякі статті в періодичних виданнях містять детальний опис тих чи інших міжнародних подій в арктичному регіоні, висвітлюють перебіг та результати самітів, конференцій, зустрічей провідних державних діячів. У пресі також представлені різноманітні статистичні матеріали, які дозволяють оцінити ступінь економічної та військової присутності тих чи інших держав в арктичному регіоні.

До третьої групи джерел відносяться наукові роботи та аналітичні матеріали, підготовлені науковцями-експертами – учасниками подій, що досліджуються. Найбільшу цінність у процесі вивчення американської арктичної політики в досліджуваній період мала аналітична записка «The evolving Arctic: current state of US Arctic policy»³⁴, підготовлена головним юрисконсультантом північного флоту США В. Двурером. У документі автор відстоює думку, що відсутність ратифікації «Конвенції ООН з морського права» з боку Конгресу США не дозволяє Вашингтону повною мірою реалізовувати арктичну стратегію та сприяє посиленню геополітичних позицій Росії. В. Двурер закликає американських можновладців прийняти Конвенцію, що дозволить претендувати на частину арктичного континентального шельфу з багатими запасами нафти та газу. Крім того, ратифікація міжнародного документа дозволить США посилити свою військово-морську присутність у регіоні.

Інша аналітична записка В. Двурера «China's Strategic Interests in the Arctic»³⁵ присвячена перспективам розвитку американсько-китайського співробітництва в Арктиці. На думку автора, Вашингтон та Пекін об'єднує розуміння того, що встановлення на Півночі стійких «зон впливу» загрожує стратегічним інтересам обох країн. Незважаючи на те, що Двурер вбачає в посиленні китайських арктичних позицій певну небезпеку, однак він рекомендує розвивати відносини між США та Китаєм.

Оцінити перспективи реалізації арктичної політики Росії дозволяють аналітичні матеріали, підготовлені експертами Московського центру Карнегі Д. Треніним та П. Баєвим під назвою «Арктика. Взгляд из Москвы»³⁶.

Увагу авторів зосереджено на аналізі ініціатив Москви щодо встановлення прав на володіння частиною арктичного континентального шельфу відповідно до «Конвенції ООН з морського права». На їхню думку, діяльність російського керівництва в цьому напрямку, пік якої припав на 2006 – 2008 рр., містить у собі значний елемент піару, а її реальні наслідки достатньо незначні. Більшість заяв В. Путіна та Д. Медведєва стосовно посилення ролі Росії в Арктиці, як вважають Д. Тренін та П. Баєв, є нічим іншим, як пустопорожніми декламаціями, мета яких – викликати занепокоєння з боку інших полярних держав.

Протилежну точку зору на політику Росії в Арктиці відстоює відомий російський учений, полярник Г. А. Агранат. У низці наукових робіт, зокрема «Освоение Севера: мировой опыт»³⁷ та «Нужны ли России её просторы?»³⁸, він доводить необхідність

³¹ Pugliese D. U.S. Navy Details Its Arctic Strategy / D. Pugliese. – Ottawa Citizen. – 2014. – February 25. – P. 2.

³² Schepp M., Traufetter G. Russia Unveils Aggressive Arctic Plans / M. Schepp, G. Traufetter // Spiegel Online. – 2009.

³³ Axworthy T. S. Canada bypasses key players in Arctic meeting / T. S. Axworthy. – The Toronto Star. – 2010. – March 29. – P. 3.

³⁴ Dwyer W. The evolving Arctic: current state of US Arctic policy. Thesis. September 2013 / W. Dwyer. – Naval postgraduate school. Monterey. California, 2013. – 111 p.

³⁵ Dwyer W. China's Strategic Interests in the Arctic / W. Dwyer. – Philadelphia. – United States Army War College, 2015. – 33 p.

³⁶ Тренін Д. Баєв П. Арктика. Взгляд из Москвы / Д. Тренін, П. Баєв. – М. : Московский центр Карнеги, 2010. – 34 с.

³⁷ Агранат Г. А. Освоение Севера: мировой опыт / Г. А. Агранат // Итоги науки и техники / Сер. География зарубежных стран. – Т. 15. М. : Наука, 1988. – С. 46–57.

активізації арктичної політики Москви, вважаючи, що її претензії на частину північної території є природними та обумовлені історично.

Історіографія проблематики представлена широким колом наукових праць, присвячених дослідженню різноманітних аспектів історії міжнародних відносин в Арктиці, вивченню найважливіших етапів заселення і економічного освоєння регіону, висвітленню актуальних проблем соціального та матеріально-технічного забезпечення мешканців північних територій, розгляду питань, пов'язаних із підтримкою національних і культурних інтересів корінних народів Півночі.

Серед робіт, задіяних у дослідженні, значну частину складають праці представників природничих наук. Спираючись на їхні здобутки, чинні дипломати намагаються сформулювати додаткові аргументи в процесі реалізації інтересів своїх держав у полярній зоні.

Також важливу роль відіграли наукові публікації, присвячені міжнародно-правовій проблематиці, зокрема діяльності ООН, яка сьогодні виступає головним арбітром у вирішенні територіальних суперечок в Арктиці.

Відзначимо, що в українській історіографії дослідження, у яких комплексно та системно розглядаються міжнародні процеси в арктичному регіоні, практично відсутні. Серед небагатьох праць, автори яких торкаються тих чи інших аспектів проблеми, що вивчається, відзначимо статтю Н. О. Яшної «Зіткнення інтересів провідних держав світу в арктичному регіоні»³⁹, автор якої розкриває цілі та завдання політики арктичних держав, зокрема США, Канади та Росії. Науковець відстоює думку, що, починаючи з 90-х рр. XX ст., Арктика стала регіоном, де протиріччя між полярними країнами все більш поглиблюються, а арктичний регіон стає все більш нестабільним.

Перші спроби освоєння північного морського шляху у XVI ст., серед усього іншого, розглядаються в статті В. В. Іщенко «Розвиток англійських торговельних зв'язків у другій половині XVI століття: складування північно-східного шляху до країн Сходу»⁴⁰.

У процесі дослідження були задіяні роботи українських істориків М. С. Бурьяна⁴¹, Н. Д. Городньої⁴², В. А. Манжоли⁴³, О. П. Машевського⁴⁴, О. В. Набоки⁴⁵, З. В. Священка⁴⁶, І. Я. Тодорова⁴⁷, Л. І. Чекаленко⁴⁸ та ін., які дозволяють зрозуміти історію формування

³⁸ Агранат Г. А. Нужны ли России её просторы? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200103502> (дата обращения: 24.07.2015).

³⁹ Яшна Н. О. Зіткнення інтересів провідних держав світу в арктичному регіоні / Н. О. Яшна. – Грані. – 2015. – № 1 (117). – С. 136–141.

⁴⁰ Іщенко В. В. Розвиток англійських торговельних зв'язків в другій половині XVI століття: складування північно-східного шляху до країн Сходу / В. В. Іщенко. – Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 1 (260), Ч. II. – С. 39–45.

⁴¹ Бурьян М. С. Кризис колониальной политики Великобритании в Египте и Судане в первой трети XX в. [Текст] : дис... д-ра ист. наук: 07.00.03 / М. С. Бурьян; РАН, Институт востоковедения. – М., 1996. – 363 с.

⁴² Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989–2013 рр.) : монографія / Н. Д. Городня. – К. : Прінт-Сервіс, 2014. – 528 с.

⁴³ Манжола В. А. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945–70-ті роки) / В. А. Манжола та ін. – К. : Либідь, 1999. – 558 с.

⁴⁴ Машевський О. П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.) / О. П. Машевський. – К. : Аквілон-Плюс, 2010. – 792 с.

⁴⁵ Набока О. В. Політика США у Східній Азії в 30–70-х рр. XIX ст. / О. В. Набока. – Старобільськ–Ужгород : «Гражда», – 256 с.

⁴⁶ Священко З. В. Європа і США: геополітичне суперництво / З. В. Священко // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин : статті та матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції, присвяченої пам'яті проф. Г.Л. Бондаревського (7-8 квіт. 2010 р., м. Луганськ). / За ред. М. С. Бурьяна. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», Частина I, 2010. – С. 356–362.

⁴⁷ Тодоров І. Я. Глобалізація безпеки: Навчальний посібник / І. Я. Тодоров. – Донецьк : Видавництво «Ноулдж», Донецьке відділення, 2011. – 246 с.

⁴⁸ Чекаленко Л. Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем / Л. Чекаленко. – К. : Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. – 350 с.

глобальної політики сучасних провідних держав та підвалини міжнародного порядку, що встановився після закінчення «холодної війни».

Значний внесок у дослідження арктичної політики провідних держав зробили представники західної історіографії. У дослідженні було використано праці науковців здебільшого з США та Канади – двох держав, що, починаючи з 90-х рр. XX ст., прагнуть до встановлення переважаючого впливу в арктичному регіоні.

Серед найбільш важливих робіт відзначимо працю Е. Регера «Canada – US Military Cooperation in the Arctic: Bilateralism or Multilateralism?»⁴⁹, у якій розглядається процес розвитку американсько-канадського військово-політичного співробітництва в Арктиці, починаючи з 90-х рр. XX ст. На думку експерта, зближення Вашингтону та Оттави під час вирішення арктичних питань є реакцією на ініціативи Росії, що прагне збільшити свою військову та військово-морську присутність у полярному регіоні. Оскільки США не мають тут можливостей для військового стримування російського конкурента, вони готові розділити відповідальність за підтримання миру та безпеки з Канадою. У свою чергу, канадці вбачають у співробітництві з Білим Домом можливість для посилення своєї ролі в процесі вирішення арктичних справ.

Подібної думки дотримується американський учений Дж. Норхам. У статті «U.S. – Russia Relations Are Frosty But They're Toasty On The Arctic Council»⁵⁰ він комплексно розглянув головні проблеми американсько-російських відносин в Арктиці у 90-х рр. XX – початку XXI ст. На думку експерта, Вашингтон та Москва намагаються реалізувати протилежні сценарії розвитку міжнародних процесів у полярній зоні. Якщо США виступають за розвиток регіонального порядку, заснованого на спільній відповідальності арктичних держав за безпекові, соціальні, економічні та екологічні проблеми, то Росія намагається встановити в полярній зоні власну «зону впливу» із переважаючими стратегічними інтересами.

Канадський експерт з міжнародної політики С. Кен у книзі «Arctic front: defending in the Far North»⁵¹ концентрується на вивченні арктичної політики Канади. На його думку, Оттава, починаючи із 90-х рр. XX ст., знаходиться на певному роздоріжжі. Канада є однією з ключових держав у Арктиці зі значним військовим та економічним потенціалом, що має всі підстави претендувати на лідерство тут. Беззаперечне прийняття або американської, або російської арктичної стратегії означає відмову від ключових позицій, які дозволяли б Оттаві претендувати на регіональне домінування. Саме тому, на думку С. Кена, Канада має розробити власну міжнародну стратегію та розвивати співробітництво з ключовими арктичними державами тільки в тих аспектах, які вигідні їй.

Подібні ідеї відстоюють А. Чатер у статті «Chater A. Canada's Northern Strategy»⁵² та К. Долата-Креузкамфі у праці ««The Arctic Is Ours»: Canada's Arctic Policy - Between Sovereignty and Climate Change»⁵³.

Перспективи збереження встановленого після завершення «холодної війни» міжнародного порядку в Арктиці розглядає А. Норнберг у праці «The Arctic: A strategic

⁴⁹ Regehr E. Canada–US Military Cooperation in the Arctic: Bilateralism or Multilateralism? April 25, 2013 [Electronic resource] – Mode of access: <https://groups.google.com/forum/#!topic/arctic-nuclear-weapon-free/vKNPqALFrso> (access date: 22.10.2015).

⁵⁰ Northam J. U.S. – Russia Relations Are Frosty But They're Toasty On The Arctic Council [Electronic resource] – Mode of access: <https://www.npr.org/2016/06/16/482279767/u-s-russia-relations-are-frosty-but-theyre-toasty-on-the-arctic-council> (access date: 22.04.2015).

⁵¹ Ken S. Arctic front: defending in the Far North / S. Ken. – Toronto : Thomas Allen Publishers, 2008 – 262 p.

⁵² Chater A. Canada's Northern Strategy. [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.arctic-council.org/index.php/ru/about-rus/documents-rus/category/12-arctic-strategies> (access date: 22.04.2015).

⁵³ Dolata-Kreutzkamp P. «The Arctic Is Ours»: Canada's Arctic Policy – Between Sovereignty and Climate Change / P. Dolata-Kreutzkamp. – Fokus Kanada. – 2009. – № 2. – P. 1–5.

hotspot. The High North in a military/strategic perspective»⁵⁴. Науковець відзначає, що в умовах посилення суперництва арктичних держав на початку XXI ст. ставиться під сумнів подальше незмінне існування регіонального устрою, заснованого на колективній відповідальності полярних країн за соціально-економічний розвиток та екологічні проблеми. На його думку, Росія та Канада зацікавлені в закріпленні свого домінування в регіоні, тоді як США не мають достатніх сил для збереження існуючого стану речей.

Міжнародно-правовим аспектам розподілення арктичного континентального шельфу присвячена праця М. Джарашоу «UNCLOS and the Arctic: The Path of Least»⁵⁵. Автор аналізує значення «Конвенції ООН з морського права» («UNCLOS») у процесі оформлення претензій провідних полярних країн на володіння тією чи іншою частиною арктичного континентального шельфу. У роботі показана юридична процедура, згідно з якою держави мають доводити свої права на володіння частинами континентального шельфу.

Необхідність ратифікації «Конвенції ООН з морського права» США доводить у праці «Article 234 of the United Nations Convention on the Law of the Sea: The Overlooked Linchpin for Achieving Safety and Security in the U.S. Arctic?»⁵⁶ американський науковець-юрист С. Філдс. На його думку, збереження існуючого становища, при якому США до сих пір не приєдналися до Конвенції, у перспективі призведе до зменшення геополітичної ролі держави в Арктиці, оскільки Вашингтон не в змозі користуватися всіма юридичними правами, які надає документ при розподіленні полярного континентального шельфу.

Подібної думки дотримується американський спеціаліст з міжнародного права К. Додс у праці «Squaring the Circle: The Arctic States, «Law of the Sea», and the Arctic Ocean»⁵⁷. Він вважає, що Вашингтон повинен якнайшвидше приєднатися до «Конвенції ООН з морського права», оскільки це дозволить отримати допоміжний козир у геополітичному суперництві з Росією. Водночас Додс відзначає, що ратифікація Конвенції суперечить глобальній стратегії Вашингтону, заснованій на впровадженні універсальних принципів міжнародної комерції та судноплавства.

Китайську політику в арктичному регіоні, яка значно активізувалася в 90-х рр. XX –початку XXI ст., досліджують у праці «China's Developing Arctic Policies: Myths and Misconceptions»⁵⁸ американські вчені Су Пінг та М. Лентене. У роботі відстоюється думка, що КНР, починаючи з середини 90-х рр. XX ст., демонструвала все більший інтерес до Арктики. Перш за все, Пекін зацікавлений в участі щодо видобутку корисних копалин в арктичному шельфі, вважаючи, що поклади нафти та газу, які знаходяться там, є надбанням усього людства. Також Китай має інтерес стосовно вільного доступу до північних морських шляхів, які наразі знаходяться під контролем Росії та Канади. Китайські арктичні ініціативи в перспективі загрожують інтересам вищезгаданих держав, проте вигідні США, оскільки Вашингтон зацікавлений у збереженні існуючого міжнародного порядку в Арктиці, у той час, як Москва та Оттава націлені на створення там стійких «зон впливу». Це, на думку науковців, у майбутньому сприятиме

⁵⁴ Norberg A. The Arctic: A strategic hotspot. The High North in a military/strategic perspective [Electronic resource] – Mode of access: <http://frednu.se/wp-content/uploads/2014/11/arctic-hotspot-2014.pdf> (access date: 17.11.2015).

⁵⁵ Jarashow M. UNCLOS and the Arctic: The Path of Least / M. Jarashow // *Fordham International Law Journal*. – 2006. – Volume 30, Issue 5. – Article 9. – P. 1557–1670.

⁵⁶ Fields S. Article 234 of the United Nations Convention on the Law of the Sea: The Overlooked Linchpin for Achieving Safety and Security in the U.S. Arctic? / S. Fields // *Harvard National Security Journal*. – 2016. – Vol. 7. – p. 55–125.

⁵⁷ Dodds K. Squaring the Circle: The Arctic States, «Law of the Sea», and the Arctic Ocean [Electronic resource] – Mode of access: http://srch.slav.hokudai.ac.jp/BorderStudies/en/publications/review/data/ebr51/V5_N1_07Dodds.pdf (access date: 02.11.2016).

⁵⁸ Su Ping, Lanteigne M. China's Developing Arctic Policies: Myths and Misconceptions / Su Ping, M. Lanteigne // *Journal of China and International Relations*. – 2015. – Vol. 3. – No. 1. – C. 1–25.

американсько-китайському зближенню на Півночі, першим проявом чого є надання Пекіну статусу спостерігача в Арктичній раді при негласній підтримці США.

Китайська арктична політика та її вплив на розвиток міжнародних процесів у регіоні розглядається також у праці С. Чатурведі «Arctic Geopolitics Then and Now» [187].

Помітний внесок у процес дослідження міжнародних відносин в Арктиці зробили російські вчені.

Передумови та причини активізації політики провідних арктичних держав на Півночі та аналіз перспектив розвитку ситуації, прогнози вчених стосовно майбутнього стану й ситуації в цьому регіоні представлені в роботах низки російських науковців. Зокрема, значний внесок у дослідження міжнародних процесів в Арктиці зробили російські науковці В. Н. Конишев та О. А. Сергунін. У праці «Арктика в международной политике: сотрудничество или соперничество?»⁵⁹ вони аналізують геополітичні процеси, що впливають на безпеку в Арктиці. На їхню думку, суперництво Росії та інших держав, що посилюється в досліджуваній період, пов'язане з перспективами освоєння багатющих ресурсів і розвитком транспортних комунікацій. Це, у свою чергу, призвело до накопичення значної кількості невирішених проблем політичного, юридичного, економічного, соціального та екологічного характеру, які вимагають комплексного рішення за участю зацікавлених держав і організацій. На основі аналізу документів офіційного характеру автори досліджували стратегію основних учасників арктичної політики: Росії, США, Канади, країн Північної Європи, а також найбільш впливових міжнародних організацій, включаючи НАТО та Євросоюз.

Лукін Ю.Ф. у роботі «Великий передел Арктики»⁶⁰ досліджує сучасну стратегію Росії в арктичному макрорегіоні з позицій геополітики й регіонології. Він аналізує територію, населення і ВВП восьми циркумполярних (приарктичних) держав, їх роль і місце в глобальному соціумі.

Автором уперше вводиться в науковий обіг концепція «великого розподілу Арктики»; розкриваються конфліктні ситуації, варіанти розділу полярної зони, її інтернаціоналізація, політика США, Канади, ЄС, особливий курс Норвегії як регіональної арктичної наддержави. Також аналізується статус російської Арктики; арктичний вектор політики Росії, проблеми освоєння російської Півночі, Північного морського шляху, континентального шельфу.

Важливе значення також мали роботи дослідників із питань теорії і соціології міжнародних відносин А. Цыганкова та П. Цыганкова⁶¹, Н. Злобіна⁶², М. Хрустальова⁶³, В. М. Кулагіна⁶⁴.

Отже, у розпорядженні дослідника міжнародних процесів в арктичному регіоні в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. є значна кількість праць вітчизняних та зарубіжних науковців, де розглядаються ті чи інші аспекти проблематики, що вивчається. З точки зору реалізації поставлених у дисертаційній роботі цілей та завдань найбільш корисними виявилися ті праці, у яких аналізуються стратегії провідних авторів арктичної політики як на регіональному, так і глобальному рівнях.

⁵⁹ Конишев В. Н. Арктика в международной политике: сотрудничество или соперничество? / В. Н. Конишев, А. А. Сергунин. – М. : РИСИ, 2011. – 194 с.

⁶⁰ Лукин Ю.Ф. Великий передел Арктики / Ю. Ф. Лукин. – Архангельск : Северный (Арктический) федеральный университет, 2010. – 400 с.

⁶¹ Цыганков А., Цыганков П. Кризис идеи «демократического мира» // А. Цыганков, П. Цыганков // Международные процессы. – 2015. – № 1 (40). – С. 110–125.

⁶² Злобин, Н. Второй новый миропорядок. Геополитические головоломки / Н. Злобин. – М.: Эксмо, 2009. – 320 с.

⁶³ Хрусталева М.А. Системное моделирование международных отношений : учеб. пособие / М. А. Хрусталева. – М. : МГИМО МИД СССР. – М., 1987. – 115 с.

⁶⁴ Кулагин В. М. Мир в ХХІ веке: многополюсный баланс сил или глобальный Pax Democratica? // Полис. – 2000. – № 1. – С. 81–93.

Заразом відзначимо, що оскільки в проаналізованих наукових публікаціях розглядаються переважно поточні міжнародні процеси, то для їхніх авторів характерно дещо упереджене ставлення до політики держав, які сприймаються як суперники та конкуренти. Ця тенденція проявляється в роботах як західних, так і російських науковців, які в цьому випадку є не тільки дослідниками, а й виразниками інтересів своїх країн в Арктиці. Саме тому дуже важливим є критичний підхід до аналізу їхніх робіт.

Під час проведення дослідження була використана низка *методологічних підходів*, притаманних дослідженню історії та сутності міжнародних відносин. Серед них одним із ключових є класичний.

Головною ознакою цього підходу є трактування міжнародних відносин, як сфери зіткнення держав, що діють відповідно до власних інтересів та активно використовують військову силу як вирішальний фактор міждержавного спілкування. Використання цього підходу дало змогу розглянути політику провідних арктичних держав у 90-х рр. XX – початку XXI ст. у контексті зростаючого суперництва між ними. Саме намагання випередити суперників у геополітичному протистоянні в полярній зоні обумовлювало прийняття урядами арктичних країн тих чи інших зовнішньополітичних рішень.

Також під час аналізу політики арктичних держав у 90-х рр. XX – початку XXI ст. був задіяний протилежний до класичного – ліберальний підхід, заснований на уявленні, що зовнішня політика обумовлена боротьбою за певні універсальні цінності.

Так, суперництво ключових держав в Арктиці протягом досліджуваного періоду можна розглядати як зіткнення двох поглядів на розвиток міжнародних відносин.

Відзначимо, що методологічну основу роботи складають загальнонаукові принципи: багатофакторності, детермінізму, історизму, конкретності, об'єктивності, системності та цілісності. Події розглядаються в їх взаємозв'язку та в сукупності виявлених історичних фактів. Основними структуроутворюючими принципами дослідження є використання методів аналізу і синтезу, дедукції та індукції, узагальнення, поєднання історичного та логічного аналізів, а також методів емпіричних досліджень: аналізу документів, використання історико-порівняльного, проблемно-хронологічного та системного методів.

Таким чином, успішному розкриттю теми дисертаційного дослідження, досягнення його мети та завдань сприяло комплексне використання різних за сферою застосування підходів, методів, принципів та концепцій. Були задіяні як спеціальний методологічний інструментарій, характерний для вивчення міжнародних відносин та історії тих чи інших подій і явищ, так і загальнонаукові методи пізнання.

Отже, проведений аналіз джерельної та історіографічної бази дослідження дав змогу дійти таких висновків.

Процес дослідження міжнародних відносин в арктичному регіоні у 90-х рр. XX – початку XXI ст. в українській історіографії перебуває на початковому етапі. Проте сьогодні вчені отримали більший доступ до джерел, раніше практично не доступних для вітчизняних науковців. Це, у свою чергу, дозволяє більш повно та об'єктивно дослідити обрану тему.

Опрацьована в ході дослідження джерельна база досить різноманітна та умовно ділиться на кілька великих груп. Особливу та найважливішу роль у процесі досягнення мети та завдань дисертації відіграли публікації офіційних документів, у яких висвітлюються різні аспекти, пов'язані з реалізацією політики провідних арктичних держав досліджуваного періоду.

Наступними за значенням були матеріали преси та праці учасників подій.

Що ж стосується історіографії, то найціннішими стали наукові праці представників західної історіографії. Вони дозволили не лише ознайомитися з фактичним матеріалом, а й простежити еволюцію поглядів закордонних науковців щодо розвитку міжнародних процесів в Арктиці, починаючи з 90-х рр. XX ст.

Зазначимо, що наявна історіографічна та джерельна база достатня для досягнення поставлених цілей та завдань

Реалізації мети та завдань дисертації сприяло комплексне використання різних за сферою застосування методологічних підходів, методів, принципів і концепцій

У другому розділі «Роль Арктики в міжнародних відносинах 90-х рр. XX – початку XXI ст.: постановка проблеми» показаний процес оформлення нового регіонального міжнародного порядку після завершення «холодної війни» та виявлені причини активізації суперництва між провідними полярними державами на початку XXI ст. Розділ складається з двох підрозділів: *2.1. Система міжнародного співробітництва в Арктичному басейні в 90-х рр. XX – початку XXI ст.*; *2.2. Кліматичні зміни в арктичному регіоні наприкінці XX – початку XXI ст. та їх економічні і міжнародні наслідки.*

Початок процесу оформлення нового міжнародного порядку в Арктиці припадає на початок 90-х рр. XX ст. Закінчення «холодної війни» призвело до того, що регіон більше не розглядався як арена геополітичного протистояння наддержав. Натомість головні арктичні держави, зокрема США, Канада, Росія, Норвегія та Данія, зосередилися на формуванні системи спільної відповідальності за політичні, економічні, соціальні та екологічні регіональні проблеми. Серед ключових завдань, які ставили перед собою головні учасники міжнародних процесів у полярній зоні, було сприяння вільній комерції та судноплавству, захист навколишнього середовища, економічне співробітництво, підвищення соціальних стандартів життя місцевого населення. Реалізацію цієї програми було покладено на створену в 1996 р. міждержавну організацію Арктична рада, постійними членами якої стали провідні північні держави та представники корінних народів.

Однак існування створеної в 90-х рр. XX ст. регіональної системи ставало під сумнів уже на початку XXI ст., у зв'язку з активізацією суперництва між провідними арктичними державами. Саме в цей період, внаслідок глобального потепління, значні полярні території стали доступними для повноцінного господарського освоєння, зокрема для видобутку нафти та газу. Танення криги зумовило й те, що морські простори регіону стали доступнішими для судноплавства та формування тут постійно діючих морських шляхів. Як наслідок, посилилася боротьба арктичних країн за територіальний розподіл полярних територій. Особливого значення набули претензії на володіння континентальним шельфом, який згідно з «Конвенцією ООН з морського права, 1979 р.» вважається власністю тих держав, які доведуть, що шельф є продовженням їхньої сухопутної території.

У третьому розділі «Арктичний регіональний порядок в 90-х рр. XX – початку XXI ст. та політика провідних західних полярних держав (США, Канада, Норвегія, Данія)» розглянуто головні напрямки арктичної політики Вашингтону та Оттави в досліджуваній період. Розділ складається з трьох підрозділів: *3.1. Трансформація американського арктичного курсу в 90-х рр. XX –початку XXI ст.*; *3.2. Канада: арктичні перспективи як спокуса глобалізмом;* *3.3. Данія та Норвегія в системі міжнародних відносин в арктичному регіоні.*

Розвиток міжнародних процесів в Арктиці у 90-х рр. XX – початку XXI ст. поставив США та Канаду перед вибором: підтримувати й надалі той регіональний порядок, ініціаторами створення якого вони були в 90-х рр. XX ст., або вступити в гонитву за привілеями, які надає контроль над «зонами впливу».

США намагаються виступати гарантом створеної за їх ініціативи полярної міжнародної системи, закликаючи всі зацікавлені сторони дотримуватися принципів свободи морів, комерції та вирішувати спірні питання шляхом обговорення в Арктичній раді. Це пояснюється, з одного боку, тим, що вищезгадані підходи є традиційними для американської глобальної політики, і Вашингтон прагне розповсюдити їх в усіх регіонах світу. Окрім того, прийняття цих цінностей надає економічні та геополітичні переваги США. З іншого боку, на початку XXI ст. Вашингтон не має достатніх сил для

стримування потенційних суперників в Арктиці. Це стосується як військово-морських сил, так і системи юридичного забезпечення своєї політики. Зокрема, Конгрес до цього дня не ратифікував «Конвенцію ООН з морського права, 1972 р.», що зменшує можливості США в боротьбі за володіння частиною континентального шельфу.

Відносну слабкість в Арктиці Вашингтон намагається компенсувати за рахунок активізації співробітництва з Канадою у військовій сфері. Білий Дім закликає Оттаву відмовитися від регіональних амбіцій на користь спільної підтримки існуючої міжнародної системи на Півночі.

У свою чергу, інші провідні західні полярні держави у період що досліджується не виробили остаточні пріоритети своєї арктичної політики. Особливо ці вагання помітні серед представників канадської політичної еліти, оскільки Канада, за своїм арктичним військово-морським потенціалом та рівнем розвитку інфраструктури, має всі підстави претендувати на регіональне лідерство, відмовившись від універсального порядку діяльності Арктичної ради. Водночас, у разі прийняття цього курсу Оттава змушена буде відмовитися від арктичного співробітництва з США, що означатиме погіршення її позицій у глобальній господарчій системі.

Отже, на початку XXI ст. Канада знаходиться на роздоріжжі щодо реалізації полярної політики, обираючи між підтримкою існуючого регіонального порядку та курсом на створення «зон впливу».

Геополітична ситуація, що склалася в Арктиці на початку XXI ст. вимагає від інших важливих гравців – Данії та Норвегії – нових підходів до реалізації політичних та економічних завдань у полярній зоні. Ці країни змушені лавіювати між провідними суперниками – США та Росією. Кожна з них обирає власний курс. Так, Копенгаген намагається реалізувати виважений «реалістичний» курс, зберігаючи добросусідські відносини, як з Вашингтоном, так і Москвою.

У свою чергу Осло, схиляється до активізації відносин із США та Канадою та розглядає Росію як потенційного суперника в Арктиці. Цьому сприяє широке залучення Норвегії в євроатлантичні структури, зокрема, у НАТО.

У четвертому розділі «Арктичні претензії Росії і Китаю та розвиток міжнародних процесів у полярній зоні в 90-х рр. XX – початку XXI ст.» розглянуто процес еволюції російської арктичної політики в досліджуваній період. Розділ складається з трьох підрозділів: *4.1. Розвиток російської арктичної політики в 90-х рр. XX – початку XXI ст.*; *4.2. Північний морський шлях та його економіко-політичне значення в арктичній політиці Росії*; *4.3. Арктична політика Китаю наприкінці 90-х рр. XX – початку XXI.*

У 90-х рр. XX ст. одразу дві провідні держави світу – Росія та Китай намагалися змінити встановлений після закінчення «холодної війни» арктичний регіональний порядок.

Після завершення «холодної війни» нове російське політичне керівництво погодилося на прийняття нових «правил гри» в арктичному регіоні. У 1996 р. Росія стала постійним членом Арктичної ради, взяла на себе зобов'язання з підтримки міжнародного миру та безпеки, захисту навколишнього середовища та прав місцевих народів.

Проте вже на початку XXI ст. контекст арктичної політики Кремля різко змінився. Зокрема, Росія виступила головним ініціатором розподілу регіону на «зони впливу». Вона висловлює претензії щодо контролю над Північним морським шляхом, прагне довести свої права на володіння значної частини полярного континентального шельфу, для чого протягом 2007–2008 рр. було проведено низку наукових експедицій. Окрім того, усі існуючі програми розвитку армії та флоту, серед усього іншого, спрямовані на істотне збільшення військової та військово-морської присутності в регіоні. Також Москва прагне розвивати масштабні інфраструктурні проекти, зокрема активізує будівництво криголамного флоту, створення розгалуженої залізничної системи в полярній зоні.

Арктичні амбіції Росії вступають у протиріччя з позицією США, які вважають спроби Кремля закріпити в регіоні свою «зону впливу» ризиком для існуючої тут міжнародної системи. Отже, на початку ХХІ ст. Арктика знову стає одним із регіонів зіткнення американсько-російських інтересів.

Що ж стосується Китаю, то його намагання стати повноцінним учасником міжнародних процесів в Арктиці обумовлені бажанням залучитися до видобутку корисних копалин, зокрема нафти та газу. Крім того, Пекін зацікавлений у безперешкодному доступі до північних морських шляхів.

Саме тому китайське керівництво закликала арктичні держави відмовитися від територіальних претензій на полярні території та одноосібне володіння покладами корисних копалин, розглядаючи природні багатства регіону як «надбання усього людства».

Отже, Пекін у досліджуваній період є противником створення в Арктиці «зон впливу», йому більш близькі американські підходи, що робить КНР та США потенційними союзниками в арктичному регіоні.

У **висновках** сформульовано загальні підсумки дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, винесені на захист.

Боротьба за володіння природними ресурсами Арктики тільки починається. Арктика має важливе військово-стратегічне значення. Тут знаходяться зручні позиції для старту балістичних ракет, для систем протиракетної оборони (ПРО) та для інших елементів систем стратегічного стримування.

Військово-морські сили, завдяки глобальному потеплінню та поступовому скороченню площі льодів, отримують можливість діяти в Арктиці більш активно.

Для транснаціональних корпорацій важливо, що через Арктику проходять найкоротші морські та повітряні маршрути між Північною Америкою і Євразією. Із таненням льодів морський шлях через арктичні широти дозволить скоротити протяжність маршрутів між Європою та Далеким Сходом на 40 %.

Гарантами існуючого регіонального порядку в Арктиці намагаються виступати США та Канада. Розглянувши політику цих двох провідних держав, можна зробити такі висновки. Незважаючи на те, що після закінчення «холодної війни» Вашингтон та Оттава змогли виробити спільну позицію в ключових питаннях щодо розвитку міжнародних процесів в арктичному регіоні, тим не менш між державами зберігаються й протиріччя, які заважають їм виступити єдиним фронтом у формуванні регіонального порядку там. Якщо в проблемах, пов'язаних з охороною навколишнього середовища в Арктиці, соціальним захистом корінного населення, дотриманням режиму вільного проходу суден через арктичні морські шляхи та розвитком пошуково-рятувальної інфраструктури, в американсько-канадських відносинах існує відносно взаєморозуміння, то розподіл континентального шельфу та деякі суперечки вносять дисбаланс у стосунки двох держав. Це обумовлено рядом факторів.

Насамперед відзначимо відносно слабкість головного гаранта встановленої після завершення «холодної війни» арктичної міжнародної системи – США. Американська арктична політика в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. ділиться на два великих етапи. Перший із них охоплює невеликий період на початку 90-х рр. ХХ ст., коли після закінчення «холодної війни» США ще деякий час намагалися зберігати суверенітет у процесі прийняття ключових рішень та вважали загрозою для національних інтересів будь-які спроби інших полярних країн створити наднаціональні структури, які мали вирішувати весь комплекс арктичних проблем, насамперед, у екологічній сфері.

Нові тенденції арктичної стратегії почали проявлятися після того, як президентом став Б. Клінтон. Спочатку з очевидною пересторогою, а потім все активніше Білий дім включався в процес створення нового міжнародного порядку, ключовими засадами якого стали: свобода комерційної діяльності, вільне пересування Північним Льодовитим океаном, захист навколишнього середовища, колективне вирішення територіальних

суперечок через глобальні інституції, соціальна підтримка корінного населення. Уже на початку XXI ст. США з критика перетворилися на адепта зазначених ідей, боляче реагуючи на будь-які спроби вийти за рамки встановленого в Арктиці міжнародного порядку.

Можна виділити кілька причин, які спонукали Вашингтон обрати для себе нову арктичну стратегію. По-перше, довгий час різні адміністрації не приділяли належної уваги проблемам регіону, вважаючи ключовою з них охорону навколишнього середовища. У результаті Білий дім виявився не готовим стати конкурентом інших держав за ресурси Північного Льодовитого океану в період загострення суперництва між ними в першому десятиріччі XXI ст. За рівнем розвитку інфраструктури, чисельністю криголамного флоту та багатьма іншими параметрами США помітно поступалися Канаді та Росії. До того ж Конгрес до сих пір не ратифікував «Конвенцію ООН з міжнародного права», що також істотно обмежує можливості під час проведення активної арктичної політики. У цих умовах Вашингтону не залишалося нічого іншого, як повернутися до тактики, яку він неодноразово використовував в інших регіонах, де не міг досягти одноосібного домінування. Сутність цього підходу полягає в тому, що США виступають ініціаторами такого міжнародного порядку, який гарантував їм певні привілеї незалежно від наявності військових та військово-морських сил. Основою такої регіональної системи є американське економічне домінування, засноване на вільному пересуванні товарів і капіталів та свободі морів. Як бачимо з аналізу офіційних документів, подібна тактика в досліджуваній період реалізується в Арктиці. Важливою опорою впровадження американського бачення розвитку регіональних процесів є Арктична рада. Після того як у 2015 р. США стали головою згаданої організації, вони отримали допоміжні важелі для поширення своїх інтересів.

Водночас відзначимо, що не всі полярні держави готові розділяти американські підходи. Головним суперником США виступає Росія, яка має власний погляд на арктичні проблеми, заснований на концепції «реальної політики». Постійні намагання Москви продемонструвати свою військову міць викликають занепокоєння Вашингтону. Як наслідок, він намагається збільшити присутність власних військових сил у регіоні, незважаючи на те, що американські стратеги не допускають високої вірогідності виникнення військового конфлікту в Арктиці. Зокрема, Білий дім узявся за розвиток інфраструктури, будівництво глибинних портів та криголамів, модернізацію систем спостереження та елементів протиракетної оборони. Задля збільшення ефективності роботи здійснюється реструктуризація старої системи командування військовими та військово-морськими силами в Арктиці. Помітна активність американського керівництва й на міжнародній арені. Так, в останні роки Вашингтон підписав кілька важливих угод про військово-співробітництво з Канадою.

Усе це в перспективі має стати гарантією того, що створений в Арктиці міжнародний порядок не порушуватиметься з боку жодної зі сторін, насамперед Росією.

Зі свого боку Канада вже на початку 90-х рр. XX ст. взяла курс на лідерство в арктичному регіоні. Зокрема, вона була ініціатором створення нових принципів, на яких мав базуватися новий регіональний порядок після закінчення «холодної війни». Ключовим із них мав стати принцип колективної відповідальності за такі проблеми, як охорона навколишнього середовища, наукові дослідження кліматичних змін, підвищення стандартів життя корінного населення та ін. Саме Оттава виступила ініціатором створення у 1996 р. Арктичної ради та змогла добитися того, щоб учасниками організації стали всі арктичні країни.

Разом із тим, реалізуючи вищезгадану стратегію, Канада не готова відмовитися й від принципів «реальної політики» в арктичному регіоні, оскільки в умовах загострення боротьби за арктичні ресурси це означає можливе відставання від інших держав, перш за все, Росії та США. Саме тому на сьогоднішній день керівництво країни активно нарощує арктичний військовий контингент, сприяє розвитку морської інфраструктури та

проводить масштабну модернізацію криголамного флоту. Усе це пояснюється необхідністю захисту національного суверенітету в Арктиці задля збереження під контролем Північно-Західного морського проходу. Важливою складовою цього курсу вважається також масштабний видобуток нафти та газу, що, у свою чергу, обумовлює активну участь Оттави в гонитві за розподілом континентального шельфу. На початку XXI ст. вона вважає продовженням своєї суходупної території значні полярні території та проводить регулярні наукові експедиції з метою збору доказів для Комісії ООН із континентального шельфу. Відзначимо, що претензії Канади відносно цього питання суперечать російським намірами, що змушує Оттаву протидіяти Москві та шукати підтримки у Вашингтона, незважаючи на деякі територіальні протиріччя. Це, у свою чергу, надає США можливість використовувати значну військову та інфраструктурну міць Канади для стримування Росії.

Загострення протиріч між головними акторами арктичної політики – США, Канадою та Росією – на початку XXI ст. суттєвим чином впливають на регіональну політику таких держав, як Данія та Норвегія. Для забезпечення власних інтересів в Арктиці вони змушені лавіювати між більш значними гравцями. При цьому арктична стратегія двох країн різниться. Так, Данія намагається проводити виважений курс та розвивати відносини з усіма учасниками міжнародних процесів, зокрема з такою новою силою, як Китай. Зі свого боку Норвегія, як член НАТО, у більшості арктичних питань розділяє погляд на значну кількість арктичних проблем своїх впливових заокеанських партнерів – США та Канади. Це обумовлює наростання норвезько-російських протиріч.

На початку XXI ст. в Арктиці Росія демонструє традиційні для неї підходи щодо вирішення регіональних справ. Російська арктична стратегія базується на принципах «реальної політики», згідно з якими вплив держави в тому чи іншому регіоні формується за допомогою військової присутності та розподілення його на чіткі «зони впливу». Наявність конкурентів у власній зоні впливу, навіть якщо мова йде лише про комерційну активність, або діяльність, що пов'язана із захистом довколишнього середовища, сприймаються як загроза національним інтересам. У цьому полягає головна причина протиріч із США та іншими учасниками міжнародних процесів в Арктиці, які традиційно є ініціаторами створення системи колективної відповідальності за весь комплекс політичних, економічних, соціальних та екологічних процесів, що відбуваються там. У Москві з пересторогою сприймають будь-які спроби окреслити її арктичну силу будь-якими межами та принципами, вважаючи, що їх прийняття створює загрозу національному суверенітетові та на руку тим державам, які російське керівництво вважають конкурентами. З огляду на таке ставлення до арктичних проблем, Кремль дотримується досить специфічного курсу, вважаючи міжнародні структури типу Арктичної ради тільки допоміжним майданчиком для взаємодії з іншими полярними країнами та співробітництва з ними лише з тих питань, які він вважає другорядними (охорона навколишнього середовища). Усі ж інші проблеми Росія намагається вирішувати самостійно, не допускаючи втручання міжнародного співтовариства.

Новою характерною рисою міжнародних відносин в арктичному регіоні стала поява нових впливових гравців, таких, як Китай. Оскільки динамічно зростаюча китайська економіка гостро потребує нових джерел вуглецевих ресурсів, природно, що арктичні території, багаті на нафту та газ, привертають увагу Пекіну. Дається в знаки й залежність китайського господарства від глобальних ринків, що робить актуальним проблему вільного та безперешкодного проходу арктичними морськими шляхами. Користуючись тим, що регіональний порядок в Арктиці тільки складається, КНР прагне стати активним учасником цього процесу, хоча й не є арктичною державою.

Водночас наполегливі зусилля КНР закріпитися в арктичному регіоні викликають занепокоєння таких потужних гравців, як Росія та Канада. Ці дві держави, для яких принциповими є питання суверенітету, контролю над морськими шляхами та континентальним шельфом, із настоюючим ставляться до ініціатив Пекіну і його бажання

реформувати існуючі міжнародні та нормативно-правові механізми вирішення проблем в Арктиці. Зі свого боку США, які не ратифікували «Конвенцію ООН з морського права», зайняли вичікувальну позицію, оскільки китайські претензії на сьогодні вважаються такими, що не загрожують американським інтересам.

Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що процес становлення регіонального порядку в Арктиці натеper ще триває і в найближчі роки не завершиться.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гарькавченко К. Територіально-політичний поділ світу в ХХІ ст.: боротьба за Арктику / К. Гарькавченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Збірник наукових праць. – Випуск 4 (293): Історичні науки. – Старобільськ: ЛНУ, 2015. – С. 32–39.

2. Garkavchenko K. The Arctic's role in global supply and energy security / K. Garkavchenko // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Збірник наукових праць. – Випуск 8 (297): Історичні науки. – Старобільськ: ЛНУ, 2015. – С. 30–34.

3. Garkavchenko K. Ice melting as the huge opportunity for policy making / K. Garkavchenko // Wyzsza Szkola Informatyki i Umiejetnosci (WSIU) – Nr. 2 (6): Modernizacja Edukacji. – Lodz, Polska: WSIU, 2016. – P. 20–22.

4. Гарькавченко К. Політика США в Арктиці в першому–другому десятилітті ХХІ ст. / К. Гарькавченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Збірник наукових праць. – Випуск 8 (305): Історичні науки. – Старобільськ: ЛНУ, 2016. – С. 60–69.

5. Гарькавченко К. Арктична політика Китаю наприкінці 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. / К. Гарькавченко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 117 (2). – С. 100–104.

АНОТАЦІЯ

Гарькавченко К. Г. «Територіально-політичний поділ світу в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ століття: боротьба за Арктику». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Старобільськ, 2018.

У дисертації комплексно досліджено міжнародні відносини в Арктиці в 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. Розглянуто політику провідних північних держав: США, Канади, Росії, Норвегії, Данії, КНР. Доведено, що активізація суперництва між ними на початку ХХІ ст. була пов'язана з тим, що в умовах глобального потепління з'явилися можливості для економічного використання регіону, де знаходяться великі запаси вуглецевих корисних копалин (нафти та газу), та через який проходять важливі морські шляхи. Виявлено, що ключовим протистоянням у полярній зоні є американсько-російське. Обидві сторони намагаються реалізувати тут власний сценарій розвитку міжнародних процесів. Якщо Вашингтон прагне зберегти в Арктиці міжнародну систему, створену після закінчення «холодної війни», то Москва виступає за розподіл Арктики на «зони впливу».

Значну увагу приділено дослідженню еволюції політики Арктичної ради, проаналізовано її спроможність реагувати на нові виклики та ризики, що з'явилися в регіоні на початку ХХІ ст.

Ключові слова: Арктика, полярна зона, глобальне потепління, США, Канада, Росія, Норвегія, Данія, Китай, Арктична рада.

АННОТАЦИЯ

Гарькавченко К. Г. «Территориально-политический раздел мира в 90-х гг. XX – начале XXI века: борьба за Арктику». – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Старобельск, 2018.

В диссертации комплексно исследованы международные отношения в Арктике в 90-х гг. XX – начале XXI века. Рассмотрена политика ведущих северных стран: США, Канады, России, Норвегии, Дании, КНР. Доказано, что активизация соперничества между ними в начале XXI в. была связана с тем, что в условиях глобального потепления появились возможности для экономического использования региона, где находятся большие запасы углеродных полезных ископаемых (нефти и газа), и через который проходят важные морские пути. Выявлено, что ключевым геополитическим конфликтом в полярной зоне является американо-российский. Обе стороны реализовывают здесь свой сценарий развития международных процессов. Если Вашингтон пытается сохранить в Арктике международную систему, созданную после окончания «холодной войны», то Москва стремится разделить Арктику на «зоны влияния». Все стороны пытаются использовать весь комплекс методов усиления своего влияния в полярной зоне, начиная от увеличения военно-морских сил и заканчивая борьбой за владение арктическим континентальным шельфом, согласно «Конвенции ООН по морскому праву». В работе также показана политика Канады, Норвегии и Дании, вынужденных лавировать между США и Россией. Также рассматривается политика Китая, который хотя и не имеет арктических владений, но заинтересован в увеличении своего влияния в регионе, настаивая, что полярная зона и все её природные богатства принадлежат всему человечеству.

Значительное внимание уделено исследованию эволюции политики Арктического совета, проанализирована ее способность реагировать на новые вызовы и риски, появившиеся в регионе в начале XXI века. Также проанализированы основные климатические изменения в Арктике в период, который исследуется, и показано их влияние на развитие международных отношений, как в арктическом регионе, так и за его пределами.

Ключевые слова: Арктика, полярная зона, глобальное потепление, США, Канада, Россия, Норвегия, Дания, Китай, Арктический совет.

SUMMARY

Garkavchenko K. G. «Territorial and political division of the world in the 90's. XX – the beginning of the XXI century: the struggle for the Arctic». – Qualification scientific work as the manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences in specialty 07.00.02 – World History. – Lugansk National Taras Shevchenko University. – Starobilsk, 2018.

In the thesis, international relations in the Arctic were comprehensively studied in the 90s. XX century – the beginning of the XXI century. The policy of leading northern countries was examined: the USA, Canada, Russia, Norway, Denmark, and China. It is proved that the intensification of contest between them at the beginning of the 21st century was due to the fact that in conditions of global warming, there appeared to be opportunities for economic use of the

region where major amount of carbon minerals (oil and gas) are located and important marine passages go through it. It was revealed that the key geopolitical conflict in the polar zone is the American-Russian one. Both sides implement their own development scenario of international processes here. If Washington tries to keep the international system created in the Arctic after the end of the «Cold War» on the one hand, Moscow seeks to divide the Arctic into «zones of influence on the other hand». Proved, that the struggle for possession of the Arctic natural resources in the early twenty-first century only begins, as the region has an important military-strategic significance. There are convenient positions for the launch of ballistic missiles, anti-ballistic missile system (ABMs) and other elements of strategic deterrence. Naval forces due to global warming and the gradual reduction of the area of ice are able to operate more actively in the Arctic.

All parties are trying to use the whole range of methods to strengthen their influence in the polar zone, from increasing naval forces to fighting for the possession of the Arctic continental shelf, according to «UN Convention on the Law of the Sea». The policies of Canada, Norway and Denmark that forced to maneuver between the US and Russia were illuminated in this work. China's policy is also being considered, although it does not have arctic possessions, but is interested in increasing its influence in the region, insisting that the polar zone and all its natural resources belong to the whole of mankind.

It is proved that the intensification of antagonisms between the main actors of the Arctic policy - the USA, Canada and Russia at the beginning of the 21st century significantly affect the regional policy of such states as Denmark and Norway. To secure their own interests in the Arctic, they have to maneuver between more significant players. At the same time, the Arctic strategy of the two countries varies. For example, Denmark is trying to hold a balanced course and develop relations with all the participants in international processes, including such strong player as China. Whereas, Norway, as a member of NATO, in most of the Arctic issues entertain a view of influential overseas partners - the United States and Canada to the questions related to Arctic matters. This causes an increase in Norwegian-Russian contradictions.

It was proved that the new feature of international relations in the Arctic region was appearance of new influential players, such as China. Dynamically growing Chinese economy is in desperate need of new sources of carbon resources, it is obvious, that the Arctic territories, rich in oil and gas, are attracting Beijing's attention.

Considerable attention was paid to the study of the evolution of the Arctic Council policy, its ability to respond to new challenges and risks that emerged in the region at the beginning of the 21st century was analyzed. The main climate changes in the Arctic were also analyzed and its impact on the development of international relations was studied both in the Arctic region and beyond.

Key words: Arctic, polar zone, global warming, USA, Canada, Russia, Norway, Denmark, China, Arctic Council.

Підписано до друку 28.01.2018 Тир. 100 прим. Формат 60x84/16. Зам. 001-16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Надруковано з макету замовника ФОП Мішакін О. Г.
01034 м. Кив вул. Пушкінська, 5 Тел. 067 900 38 06
Поліграфічний салон «Bee Print»
